

Horváth Erzsébet

A Magyarországi Reformtheologyátus Egyház története a kommunista időkben (1945-1989)

Az adott korszak időbeni terjedelme, az eddigi kutatások eredményei miatt csak vázlatosan rajzolhatom meg a Magyarországi Református Egyház (MRE) képét.

Az előadás címében megadott időszak bizonyos értelemben egy egységesnek mondható egyháztörténeli korszakot jelöl, melyet az elnyomás, a nyomorgatás, a babiloni fogság, a negyven évi pusztai vándorlás[1], a konkoly uralma, az eltékozolt évek, vagy ahogy Gombos Gyula írja, a szűk esztendők[2] idejének is neveznek. A nevezett korszak meghatározó püspökei és főbb ideológusai ezt az időszakot a szolgáló egyház korszaka elnevezéssel illetik.[3]

A korszak vizsgálatánál nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt a tényt, hogy a II. Világháború végeztével Magyarországon maradtak a felszabadító, megszálló szovjet csapatok és csak 1991-ben hagyták el az országot. Magyarország így a szovjet-orsz erőszakos, totalitárius terjeszkedési politika részévé vált, melyet itt nem kell részletesebben bemutatnom.

Ez a politika elfojtott minden olyan szabadság- és reformkezdeményezést, mely nem illett bele eszmevilágába.[4] Vitathatatlan, hogy a MRE élete, tevékenységének intenzitása nagyban függött az aktuális bel- és külpolitikai eseményektől (1956, 1968), a Szovjetunióban végbemenő változásoktól egészen Gorbacsov peresztrojkájáig. Továbbá az is vitathatatlan, hogy a hivatalos egyház Horthy Miklós politikáját támogatta a II. Világháború idején, melyet a későbbi időkben olyan nagy szeretettel hoztak fel az egyház ellen, mint szégyenbélyeget azok, akik az egyház megalázására törekedtek. Az egyház igaz bűnvallását semmibe vették, pedig Ravasz László már 1945 februárjában a Kálvin téren elhangzott igehirdetésében meghirdette, hogy "Addig nincs nemzeti megújulás, épp úgy nincs, mint ahogy nincs megtérés és újjászületés, amíg meg nem valljuk a tékozló fiúval: Atyám! Vétkeztem az ég ellen és Te ellened."[5] A háború utáni időszakot a bűntudat, az ébredési mozgalom evangélizációi és a megújulás utáni vágy jellemezte. Sorra hangoztak el bűnbánatra hívó igehirdetések, s jelentek meg a MRE hivatalos bűnvalló nyilatkozatai.[6]

Az állam és a MRE közt létrejött Egyezményt 1948. október 7-én írták alá, mely 1990. március 19-ig volt érvényben. Az Egyezménnyel egyházunk történetében egy új szakasz kezdődött el. Egyháztörténeli írásunkban ez az időszak, főleg az 1958 utáni, még kevésbé van feltárva. Ennek okai nemcsak az idő közelsége, de a meglévő iratok feldolgozatlansága, az iratok szétszórtsága; a valós, hiteles kép kialakításához a lehető legtöbb információ megszerzésére van szükség. Az egyházi levéltárakban töredékesen található meg a kor dokumentumai, inkább az állami levéltárak anyagából rekonstruálhatók a korszak történései. Sajnos sokan már nem élnek a korszak nagy "tanúságtevői" közül, s akik élnek, nem nyilatkoznak szívesen.

Az 1945-1989-ig terjedő időszakot a kutatók más-más megközelítésből szemlélve a következőképpen szakaszolták:

Jos Colijn holland egyháztörténész 4 korszakot különböztet meg: konfrontáció, gettóizálás, dialógus, instrumentalizálás.[7] Bölcskei Gusztáv püspök, szisztematikus vallás-szociológiai szempontok alapján szintén négy korszakról beszél: az I. az 1945 utáni évek,

melyet a totális diktatúra elnyomó politikája jellemez, s az egyház még hiszi, hogy ez egy átmeneti állapot és a túlélésre játszik. A II. korszak 1956-tól a 60-as évek végéig tart, melyben enyhül a diktatúra, az egyházat az új politikai vezetés izolálni akarja a "haladó" társadalomtól, gettóba zárja. A III. korszak a 60-as évek végétől a 80-as évek második feléig tart, melyben az állam egyházpolitikájában az instrumentalizálás módszerét használja. Bizonyos esetekben igénybe veszi az egyház szolgálatát. Ez egyben a dialógusok elindulásának az ideje is egyház és állam között, (keresztyén-marxista párbeszéd). A IV. szakasz a 80-as évek közepétől számítható, amikor válságba kerül az uralkodó társadalmi rend, és az egyháznak egyre nagyobb mozgástere lesz munkája végzésében.[8]

Egy másik beosztás az állam és az egyház kapcsolata szerint a következő szakaszokat állapítja meg: 1956-58 a konfrontáció, 1958-tól a kontribúció, a kádári politika, lassú oldódás, párbeszéd kibontakozása, majd a 80-as évektől a koegzisztencia, az egymásra utaltság felismerése.[9]

Glatz Ferenc három korszakot jelöl meg A mi egyházaink c. tanulmányában, úgymint: az egyházüldözés (1950-1964), kiegyezéssel egyházpolitika (1964-1975), és a dialógus kora (1975-1988).[10]

Kocsis Elemér püspök a *Studia et Acta V.* kötetében írta meg 1948-1978-ig a református egyház teológiai gondolkodását. Ő a következő szakaszokat különíti el: I. az eligazodás kora, melyet Bereczky korszaknak is nevezhetünk, 1948-1956-ig ill. 1958-ig, Bartha Tibor püspökké választásáig. Véleménye szerint döntő volt a "MRE történelmi helyzetének és időszzerű küldetésének meghatározása", mely a közösségi bűnbánaton keresztül jutott el a diakóniáig, vagyis a szolgáló egyház képének meglátásához és felvállalásához, mely az egyház részére együttműködést jelentett a fennálló társadalmi rendszerrel a szocialista társadalom építésében és a béke védelmében.[11] A II. korszak 1958-1968-ig tart, amely "a szolgáló egyház útján való járás megtanulása".[12] Kocsis a szolgáló Krisztus analógiájának tartotta a szolgáló egyházat, és a szolgáló egyház teológiáját két hermeneutikai tétellel magyarázta: Krisztus személyével és megváltó művével, a szeretet parancsával, melyben az emberszeretet kerül hangsúlyosan előtérbe. (Ez nem új vonás, már az előző korszakban is szeretettel használták az emberszeretet fogalmát). A korszak egyháztörténeti eseményeit innen eredezteti Kocsis, pl. a békemunkát, a dialógusra való készséget, a tévesztés melletti agitációt.[13] A III. korszakot 1968-1978-ig jelöli meg, mint a szolgáló egyház teológiája kibontakozásának a korát, vagyis az istentisztelet és emberszeretet egységét. A IV. korszakkal nem foglalkozhatott, mert e kötet 1983-ban jelent meg, bár utal Bartha püspök 1982. évi püspöki jelentésére, melyben Bartha a szolgáló egyház teológiáját evangéliumi kálvinizmusnak nevezi. Tény, hogy ez az utóbbi korszak, mely 1989-ig tart, még a szolgáló egyház teológiáját próbálja követni, de már erősen az átmenet korszaka. Bartha Tibor 1958-1986-ig volt püspök és a zsinat lelkes elnöke, őt az elnökségben Tóth Károly püspök váltotta, aki "negligálta a szolgáló egyház teológiájának a szocializmus építésére vonatkozó téziseit és helyette egy újfajta béke teológia kidolgozását sürgette."[14]

A fentebb említett korszakolások időpontjában kevés eltérést lehet látni, annál többet a tartalmi meghatározásukban. lásd Bölcskei ill. Kocsis. Eddigi ismereteim alapján valóban beszélhetünk az egyes püspökökhöz kötődő korszaki meghatározásokról, azonban az egyes korszakokon belül is vannak kisebb egységek. Az első korszak felosztható 1945-48-ig, (bűnvallás, személycserék, Egyezmény); majd 48-58-ig, diktatúra kiépülése, megtorlás, terror, melyben volt egy féléves intermezzo 1956 októberétől 1957 áprilisáig (megújulás, forradalom). A következő korszakhatároknak egyetértek Bölcskei püspök felosztásával,

melyben különbséget tehetünk a 70-es és a 80-as évek elejének instrumentalizálásának kiépítettsége (felhasználása, erőssége) között. Fontosnak tartom kiemelni, hogy az 1945-től 1948-ig terjedő időszak az egyház részéről bűnbánattal megújuló, újjáépülő korszak, melyben már valóban megjelenik egy új hang, ez az Országos Református Szabad Tanácsé.[15] A Tanács a megújulást akarta az egyházban (tagjai komolyan tevékenykedtek az ébredési mozgalomban, de ők 1938-ban elszakadtak az igazi ágtól), de már a második összejövetelükön, 1947. március 26-án nyíltan az új társadalmi rend mellé állt, balra tolódott. Bírálta az egyházvezetést, mely elkésett a bűnbánattal és "nem tett nyilatkozatot ...hogyan helyesli ... a kialakuló magyar demokrácia eddigi alkotásait." [16] Nem titkolták azt sem e tanácskozás résztvevői, hogy Ravaszt és Révészt meg kell fosztani tisztségüktől.[17]

Az egyházi vezetők, mind Ravasz, mind Révész Imre úgy látták, hogy a demokratikus változások kezdetén az egyházak érdekei nem fognak csorbulni. Az egyház továbbra is végezni kívánta oktatási munkáját. Révész Imre elképzelhetőnek tartotta, hogy az ateista és keresztyén világnézet békésen élhet egymás mellett a maga pedagógiai célkitűzéseivel: "becsületességéhez tartozik egy valóban demokratikus államvezetésnek, hogy ... egyiket a másikkal erőszakosan elnyomni ne akarja." [18] Ezek a gondolatok még a kommunista párt választási győzelme előtt születtek, ezért lehetnek mai szemmel nézve keresztyénien naivak. A marxista-leninista ideológia az egyházaknak és a vallásnak a megsemmisülést szánta, melyért mindent elkövetett. A vallást magánügynek tekintette, s megvalósította az állam és az egyház teljes szétválasztását, és bevezette a szinte kizárólagos állami oktatást és nevelést. A MRE élete gettótérre korlátozódott, beszorult a templom falai közé.[19]

Hogyan ment ez végbe? 1947-ben elkezdődött a nyílt támadás az egyház ellen, amikor a "Magyar Közösség" ellen pert indítottak, és több református személyt is megvádoltak: Pap László teológiai tanárt, Vatai László egyetemi lelkészt, Nagy Ferenc miniszterelnököt, a Bp. Kálvin téri gyülekezet gondnokát. A cél: leszámolni az egyházzal, megmutatni, hogy reakciós, népellenes, félre kell állítani az egyházban befolyásos személyeket, helyükre Rákosinak tetsző új egyházi vezetőket kell ültetni. Így is történik. Rákosiék és a kommunista párt hatalomra jutásával kezdetét vette az egyházakkal való leszámolás, aminek első állomása az 1948-as Egyezmény, melyhez sikerült Rákosinak "hű, jó" embereket találnia a református egyházban.

Az első korszak második nagy egysége az 1948-1956-ig terjedő időszak, mind az egyházi és a politikai események, mind Bereczky püspökségének ideje miatt.

Előadásomnak nagyobb része foglalkozik e korszak bemutatásával, mivel az 50-es évek végéig sikerült az államhatalomnak eltüntetni az egyházak tevékenységéhez szükséges infrastruktúrát, sikerült megfosztania azt intézményeitől, cselekvési lehetőségeitől és a templom falai közé zárta. Továbbá ekkora épült ki az a rendszer, (ÁEH, törvények, besúgók, jutalmazások), mellyel már könnyebben kormányozta, felügyelte az egyház életét. Az egyház betörését befejezettnek tekintette, persze az éberségről soha nem mondott le.

1948. a fordulat, a közvetlen felszámolási kísérletek, a totális diktatúra kiépülésének az éve. Az első áldozatok: Lázár Andor a DMRE főgondnoka és Ravasz László az egyházkerület püspöke voltak. Meneztetésüket Rákosi miniszterelnök határozta el, s ehhez az akcióhoz megnyerte Veres Péter honvédelmi minisztert és Dobi Istvánt, a Kisgazda Párt elnökét, ill. egyházi vonalon Bereczkyt, Victor Jánost és Péter Jánost, akik követelték Ravasztól azonnali lemondását.[20] Lázár Andort megfélemlítés céljából egy napra az

Andrássy út 60-ba vitték, aki szabadulása után, azonnal beadta lemondását Ravasznak. [21] Ravasz szeretett volna az őszi közgyűlésig helyén maradni, hogy az utódlásról gondoskodni tudjon. Rákosi nem így gondolta, magához kérette, és meg is nevezte Ravasznak utódját, Bereczky Albertet.[22] Ravasz az egyház érdekét szem előtt tartva bölcsebbnek látta azonnali lemondását mind a Konventi, mind a Zsinati elnöki posztjáról, s végül május 11-én püspöki tisztéről.[23] Bereczkyt 1948. július 16-án választották meg erős világi támogatással az egyházkerület püspökének.[24] A főgondnok választása sokkal nehezebben ment. Kiss Rolandot csak negyedszerre választotta meg az egyházkerület úgy, hogy mindenki tudta, hogy Rákosi protezsálja, mégis ellenálltak. A második szavazáskor Dr. Kardos János ügyvédet ugyan megválasztotta az egyházkerület főgondnoknak, azonban a beiktatásának napjára tette a bíróság Ordass Lajos perének tárgyalását, s Ordass ügyvédje nem volt más, mint Kardos János. Kardos ebben a helyzetben nem fogadta el a főgondnoki tiszteletet, hanem a bíróságon jelent meg.[25] Megtörtént az őrségváltás nemcsak az egyházkerületben, de 1949-ben a Konventen és a Zsinaton is, mert Bereczky lett a lelkeszi, majd Kiss Roland a világi elnök. Közben az állam tárgyalásokat folytatott a református egyház erre a célra kijelölt bizottságával (Révész Imre, Bereczky, Enyedy Andor, Győry Elemér püspökök, Karácsony Sándor, Matolcsy Sándor, Gaál István) az állam és az egyház szétválasztásáról. Levéltárunk őrzi e tárgyalások folyamatát.[26] Az Egyezmény végső szövegének elfogadását segítette, hogy az állam garantálta a kötelező iskolai hitoktatást és Rákosi megígérte Bereczkynek, hogy egyes általános iskolák egyházi kezelésben maradhatnak. Már az Egyezmény megkötésekor kiderült, hogy az utóbbiról szó sem lehetett.[27]

Az állam elismerte az egyház létét és biztosította tevékenységét, istentiszteletek, evangélizációk, helyi és országos konferenciák, hitoktatás és szeretetmunka végzését. Az államosított ingatlanok fejében - 20 éven keresztül 5 évenként 25%-al csökkentve - államsegélyt biztosított az egyház számára. Az oktatási intézmények közül megmaradhatott: a 4 teológia, két tanítóképző és hat gimnázium (a debreceni, sárospataki tanítóképzők, a sárospataki, a pápai, a debreceni és a budapesti gimnáziumok úgy, hogy a két utóbbi leánygimnáziumai is).[28] 1951-től csak Budapesten és Debrecenben folyhatott lelkészképzés és 1952-ben egyetlen gimnázium, a debreceni maradt meg egyházi kezelésben. Az Egyezményből nyilvánvalóvá lett, 20 évet adtak az egyház lassú elhalásához. Az államhatalom mindent megtett ezért. Elvette az iskolákat, megszüntette az egyesületeket, szövetségeket, a sajtótermékek kiadását limitálta, meggátolta a missziót. Az egyház nem tudott kellő számban gondoskodni lelkészutánpótlásról, így növekedtek a szórvány gyülekezetek, egy lelkésznek több gyülekezetet kellett ellátnia.

Az Egyezmény megkötése a gyakorlatban az egyház számára semmilyen biztosítékot nem jelentett arra nézve, hogy szabadon végezheti további munkáját. Az Elnöki Tanács 1949. szeptember 5-én eltörölte a kötelező iskolai vallásoktatást (az 5. sz. trv. rendelettel). Ahol tudták, már 1949-ben gátolták a hitoktatást, pl. nem adtak termet, nem fogadták el a jelentkezési lapokat, nem adtak engedélyt a lelképásztornak, hogy tanítson, így az ország több településén egész évben elmaradt a református hitoktatás.[29] Sajnos ezeknek nem csupán az egyház arcul csapása volt az üzenete, de az egyház szabad prédává vált, hiszen egy harcos iskolaigazgató, vagy tanácselnök, vagy párttitkár bármit megtehetett - és nem csak egy alkalommal - , ami ellen nem volt jogorvoslat. Az 1950. évi szeptember 15-i vallás és közoktatásügyi miniszter rendelete úgy szabályozta a vallásoktatást, hogy a miniszter által jóváhagyott tanterv és tankönyv alapján taníthattak a vallás tanárok, kizárólag állami iskolai épületben és csak a tanórák befejezte után. Iskolán kívül semmiféle más foglalkozásra nem lehetett összehívni a tanulókat.[30] Rákosiék nem elégedtek meg ezzel: 1949. október 5-én Bereczky Albert a Belügyminisztériumból kapott levelet, amely kimondta az egyház ifjúsági, missziói és hitbuzgalmi egyesületeinek

“önkéntes” feloszlását.[31] 1951-ben a diakónissza intézeteket, majd a Bethesdát 1953-ban államosították.[32] 1950-től megindult a termelőszövetkezetek erőszakos szervezése, mely több mint egy évtizeden keresztül tartott, s ebben a munkában igényelték a lelképásztorok szószéki agitációit. Sokan estek áldozatul olyanok, akik nem vállalták fel, hogy a szószékről buzdítsák híveiket és hajtsák őket a tsz-ekbe. Börtön és halál járt az ellenszegülő lelkészeknek. Az 50-es években számos cikk jelent meg hazugsággal és rágalmal telve a lelkészek lejáratására, akik a leírtak szerint a régi rend hívei, lopnak, valutával üzérkednek.[33] Ez is egy eszköz volt a hatalom kezében az egyházak lejáratására. 1952-ig az egyház kezében még megmaradt mező- és erdőgazdasági ingatlanokat tartozékaikkal és a rajtuk lévő épületekkel együtt fel kellett ajánlani az államnak. Ha valaki ezt elmulasztotta, akkor attól kárpótlás nélkül elvette az állam, amúgy csekély árat kaptak cserébe érte.[34] Nem maradhatott most már el az egyház teljes gúzsba kötése. Ami még megmaradt, gyorsan fel kellett számolni, s ez nem volt más, mint a misszió. Próbáltak előre menekülni a lelkészek, és 1948-ban létrehozták Sárospatakon az Országos Missziói Munkaközösséget, mely minden missziói ágat felölelt, de az 1950-es Testvéri üzenet és az ennek alapján megalkotott 1952-es Egyetemes Konvent 16. számú határozata, az ún. Misszió Szabályrendelet, - mely 1989. augusztus 31-ig maradt érvényben, - felszámolta a munkaközösséget.[35] Ennek alapján a missziói munka csak a gyülekezet közösségében folyhatott. Úgy az egyházközségek, mint az egyházmegyék és az egyházkerületek missziói bizottságokat hoztak létre, melyek minden évben missziói tervet készítettek, melyeket a felettük álló egyházi testületek hagytak jóvá. Kizárólag csak a missziói tervben szereplő és jóváhagyott programok szerint működhetek a gyülekezetek. Ha valaki mégis eltért ettől, azt utolérte az egyházfegyelem, s könnyen áthelyezhették egy kisebb gyülekezetbe. E korszak több gyülekezeti missziói programját vizsgáltam meg, s bizony működött az egyházi, belső cenzúra, pl. Pocsajnak (TTRE) 1956-os programjából az esperes kihúzta az evangélizációt, a szomszéd gyülekezet meghívását és a cigánymissziót.[36] Mások pedig eleve egyszerű, csökkentett éves programot adtak be.

Ez az új szabályzat lehetetlenné tette az evangélizációkat és gátat szabott a Bethania ébredési mozgalomnak is, melynek munkájától és annak hatásától mind a hivatalos egyház, mind az állam rettegve félt.

Az államhatalom nem elégedett meg ennyivel: a reakciónak tartott lelkészeket, híveket, kulákokat először 1951-ben a fővárosból telepítették ki, majd következtek a többi városok, sőt falvak is. Szomorúan jegyzi meg Bán Imre, hogy az egyház vezetése nem emelt szót a kiváló missziót végzők mellett, sőt lelkészi állást sem kaptak.[37] Az egyházak teljes körű felügyeletére az országgyűlés 1951. május 18-án az I. sz. törvénnyel létrehívta az Állami Egyházügyi Hivatalt (ÁEH), mely 1989-ig működött.[38] Ez volt hivatott az egyház minden tevékenységét ellenőrizni és jóváhagyni, így elsősorban az Egyezmény végrehajtását. 1989-ig véleményezte a kinevezéseket, intézte az állami támogatással kapcsolatos személyi és dologi ügyeket, engedélyezte a nagyobb tömegeket megmozgató konferenciákat, a kiadványok megjelenését, még a teológiai kurzusokét is, úgy, hogy előtte mindezeknek ellenőrizte a programját ill. a tartalmát. Hozzájárulása nélkül nem lehetett külföldre utazni. A 80-as években valamennyire enyhült a szorítás. Érdekes az az 1983-ból származó MSZMP KB PB határozat, amely kimondta: “A megállapított államsegély 75%-át az ÁEH évenként ... bocsássa az egyházvezetés rendelkezésére. A fennmaradó 25%-ot továbbra is közvetlenül használjuk fel politikai céljaink érdekében.”[39] Ez nyilvánvalóan erősítette az ÁEH szerepét, s így kiszolgáltatottabbá tette az egyházakat, s az úgynevezett “jók” még kaphattak a megmaradt 25%-ból. Az államhatalomnak szüksége volt megbízható vezetőkre, ezért az Elnöki Tanács 1951/20 sz. törvényerejű rendeletével elrendelte, hogy a magasabb egyházi tisztségek betöltéséhez az ő előzetes

hozzájárulásuk kell. Ezt 1956 után kiterjesztette az 1957/22. sz. trv. az egyházmegyei tisztségekre, a teológiák dékánjaira, tanáira és a középiskolák igazgatóira is úgy, hogy kinevezésükhöz, áthelyezésükhöz ill. felmentésükhöz a művelődési miniszter előzetes hozzájárulása szükséges.[40] E törvény végrehajtási utasítása szigorúbb azzal, hogy ha egy megüresedett egyházi tisztséget az egyház 90 ill. 60 napon belül nem tölt be, akkor az illetékes állami szerv intézkedik. A megválasztott személyeknek 60 napon belül államilag előírt esküt kellett tenniük a megnevezett állami szerv előtt.[41] 1971-től a teológiai tanárok kinevezéséhez elég volt az ÁEH előzetes engedélye, a dékánt és gimnáziumi igazgatót a Zsinat Elnöksége választotta, s ezt 15 napon belül köteles volt az ÁEH-nak bejelenteni jóváhagyásra.[42] E törvény hatályát veszítette az ÁEH megszűnésével.

Mi lehetett még hátra az egyházak teljes gúzsba kötéséhez? A kis létszámú gyülekezetek és az egyházkerületek összevonása.[43]

Az egyház, a gyülekezetek tevékenysége, élete a minimálisra csökkent.

Az államhatalomnak még ennyi sem volt elég. Elkezdtek a lelkészek ideológiai átnevelését is abban a reményben, hogy ezzel sikert érhetnek el. 1949-től az Országos Béketanács munkájában mindenkinek részt kellett volna venni, ha nem is országos, de területi szinten. Egyházkerületenként, egyházmegyénként és lelkész körönként békenapokat kellett tartani megadott program szerint.[44] Az országos elnökségbe később magas egyházi személyeket is beválasztottak azzal a céllal, hogy mutogatni lehessen őket és hivatkozni, hogy az egyház is támogatja az új társadalom politikáját.[45] A Budapesten 1953-ban megrendezett Béke Világtanács ülésén egyházi vezetőink is részt vettek. A Hazafias Népfront munkájában is szerepet szántak az egyházaknak. Ezek a szervezetek látszólag nem politizáltak direkt, nem voltak pártszervezetek, azonban mindenki tudta, hogy a párhatalom meghosszabbított kezei.

Ha itthon nem lehetett oly aktívnak lenni, akkor az egyház kifelé, a nemzetközi konferenciákon végzett nagyobb munkát. Ezekre a konferenciákra komoly tanulmányokkal készültek, de csak azok mehettek ki egy-egy gyűlésre, akiket az ÁEH engedett. Péter János 1953. évi beszámolójából kitűnik, hogy az EVT-ben, a Református Világszövetségben (WARC), a Presbiteri Világszövetségben, azok bizottságaiban tevékenyen részt vettek egyházunk képviselői.[46] Az egyház e munkáját nemcsak támogatta az államhatalom, de meg is követelte.[47]

A biztonság kedvéért az államhatalom elkezdte kiépíteni az egyházon belüli besúgó-rendszert. Gonoszságát, az egyház ellehetetlenítését mi sem mutatja jobban, hogy első rendben törekedett egyházi személyeket felhasználni.[48] Az eddig említett események összessége nagy pusztítást végzett az egyház külső és belső életében. Az egyház - főleg vezetői miatt - hiteltelenné vált, a lelkészek és a hívek bizalmatlanná lettek, nem tudták ki a besúgó, kit miért vihet el másnap az ÁVÓ. A szilárd hitű és jellemű lelkészek, teológusok, egyháztagok a megengedett keretek között, néha azt túllépve folytatták a gyülekezetek életben tartását, hirdették az evangéliumot, látogattak, gyermekmunkát végeztek, olyan módon, ahogy lehetett. Sokan voltak, akiket nem tudtak megtörni, akik nem fogadták el a keskeny út teológiát, a kiszolgáló egyház létformát, s ennek hangot is adtak. Rájuk áthelyezés, börtön várt.[49] Az elégedetlenségről Ravasz László így ír: "... már 1955 nyarán a lelkészi konferenciákon megindult, 1956 tavaszától megerősödött és nyilvános állásfoglalássá vált egyházi közéletünkben az a tisztulási folyamat, amely az egyházi szolgálat, főként az igazgatás hibáit kívánta orvosolni."[50] Erre nézve több irányból érkeztek javaslatok. Maga Ravasz 1956 nyarán szerkesztett egy Memorandumot, melyet a Konventnek, de az ÁEH-nak is elküldött.[51] Ebben a tisztánlátás erejével

mondta ki, hogy egyházunk kommunista uralom alatt él, mely módszereként igyekszik „meggyengíteni az egyházat az egyház által” elvet alkalmazva. Ezzel szembeállította a híveket az egyház vezetőivel. Ennek lépései: az egyházi vezetőség elfogadta az állam intencióit (Egyezmény, egyesületek felszámolása stb.); az állam merő kultuszközösséggé zsugorította az egyházat; az egyház vezetősége megpróbálta magát igazolni egy új teológiával, majd életbe léptette az egyházi diktatúrát. A megoldást is megadta Ravasz: az állam biztosítsa az egyháznak minden történelmi úton kifejlődött funkcióját, jogát a létezéséhez, és az autonómiáját; az egyháznak pedig nem szabad megfélemlenie, hogy egzisztenciája a hit dolga.[52] A budapesti teológusok 1955-ben szerkesztettek egy Hitvalló Nyilatkozatot, melyben erélyesen szálltak szembe az egyházvezetés kiszolgáló és egyben diktatórikus politikájával, és nyomatékosan kimondták: “Az egyház a missziói szolgálatáról soha, semmilyen körülmények között nem mondhat le. Amennyiben lemond, létének értelmét adja fel.”[53] A két dokumentumot, nyilatkozatot egyre több teológus, lelkész fogadta el és írta alá. Mozgalmukat Megújulási Mozgalomnak nevezték el. A Mozgalom 1956. október 31-én felkérte Ravasz Lászlót, hogy vállalja el a lelki irányítást, aki - hosszas rábeszélés után - november 1-jén visszajött Budapestre és Kardos Jánossal és Pap Lászlóval együtt vállalták a mozgalom irányítását. Közben Bereczky és Péter János lemondott püspökségéről, Kiss Roland pedig főgondnoki tisztértől. Kiss lemondó levelében bevallotta, hogy Rákosi akarta az ő főgondnokságát és a pártvezér jelölte ki Péter János útját is.[54] 1956. november 4-én bevonultak Budapestre a szovjet tankok és megkezdődött a forradalom leverése. Az egyházban nem történt meg ilyen gyorsan a visszarendeződés. A dunamellékiek 1957 áprilisáig tartottak ki. Közben, ahol csak lehetett, az egész országban evangélizációkat tartottak, ez 1945 után a második ébredési hullámot jelentette. A lemondott egyházvezetők a forradalom leverése után elfoglalták hivatalaikat, Ravaszékat puccsistáknak bélyegezték és megkezdődött a megtorlás. A nyugdíjas Ravasszal nem kellett törődniük, annál inkább Pap Lászlóval és a többi “hangadóval”. Pap Lászlót és Nagy Barnát eltávolították a teológiáról, s mivel megbízhatatlannak bizonyultak, még lelkészi állást is csak ideig-óráig kaptak.

A kádári módszer átgondolt volt és válogatott az eszközeiben. Egyeseket arra méltatott, hogy megkegyelmezett nekik, ezzel próbálta őket megnyerni. Az új vezetés egyik oldalon szerette volna magát a megértő, adakozó szerepében feltüntetni, addig ment el az ámításban, hogy felelőtlenül ígérgette, hogy a jövőben hajlandó ismét megengedni a pápai és a pataki kollégiumok újraindulását, a misszió szabad végzését, az evangélizációt.[55] Győry Elemér püspök naivan elhitte, és 1957. január 19-i konventi körlevelében ezekről írt is.

De volt az új hatalomnak egy másik, igazi arca. Az ÁEH-nak jelentősebb szerepet szánt, mint eddig. Nagyobb ellenőrzési jogkört kapott - mint fentebb már említettem - a cenzúra bevezetése, a külföldi kapcsolatok ellenőrzése, a kinevezések tekintetében.[56] A megtorlásnak sok lelkész esett áldozatul: verés, néhány napos fogda, több börtön várt rájuk, vagy rendőri felügyelet alá helyezték őket. Az egyház vezetői ismét csendben maradtak, sőt a már feltárt egyes eseteknél az is látható, hogy jól jött az izgága papok eltávolítása. Gulyás Lajos levéli lelkész halállal fizetett azért, mert egy ÁVO-s tisztet mentett meg a lincseléstől.[57] A leghosszabb börtönbüntetést Székely Dezső kapta, 15 évet, Bán István pedig 8 évet. Voltak olyanok, akiket megpróbáltak elfogatásuk idején beszervezni. Gáll Mihály hajdúsámsoni lelkész ellenállt, s inkább lemondott lelkészi állásáról, de nem lett besúgó. Az egyházkerületek ismét éltek az áthelyezési jogukkal, s a nem tetsző lelkészeket elmozdították állásukból (Berényi József, Debrecen-Bojk).[58]

1957-ben az egyház vezetésében is megtörtént az őrsváltás: Bereczky nyugdíjba ment, Péter János állami megbízást kapott, 1961-től pedig Külügyminiszter lett. Püspöki

székében Bartha Tibor (1958-1986) követte. Némi vigasz, hogy 1958-ban visszaállíthatták a tiszáninneri egyházkerületet.

A második korszakot innen számítom, az 50-es évek végétől a 60-as évek végéig. Valóban enyhült a diktatúra, de maradtak a játékszabályok és az államhatalom nem mondott le az egyházak teljes megsemmisítéséről, bár elismerte jelenlétüket és szükségesnek tartotta az együttműködést. "Az együttműködés azért is szükséges, mert az állam és az egyház közötti harc rendkívül sok erőt és figyelmet von el a szocialista építő munkából és ez számunkra nem előnyös. Az egyházak számára sem előnyös a harc, mert szükségszerűen olyan korlátozó intézkedések alkalmazásához vezetne, amelyekből az egyházaknak haszna nem származna ... az egyházi vezetők közül a haladó gondolkodású személyek ...tábora napról napra nő, ... úgy döntöttek az egyház fennmaradása, egysége érdekében, hogy támogatják a munkásosztály hatalmát, a szocialista építő munkát." [59] - olvasható a párt értékelésében. Az MSZMP KB 1968-as tájékoztatója pontosított: az együttműködés "nem vezethet a vallásos világnézettel való megbékéléshez"; tehát a harc folytatódott, de szelídebben. [60] Milyen képet adtak egyházunkról ill. milyen stratégiát vázoltak fel az MSZMP KB PB egyházpolitikai kérdésekről szóló tájékoztatói? Mindig elismeréssel szóltak az Egyezményről, mely a proletárdiktatúra győzelmét "és az egyházi reakció vereségét jelentette". [61] A tájékoztatók mindegyike reálisan számolt a vallásosság, az egyház hosszú ideig tartó jelenlétével a társadalomban, s azt is leszögezte, hogy "szervezettebb ideológiai tevékenységet kell folytatnunk a marxista világnézet propagálására." [62] „Pártunk IX. Kongresszusa feladatul szabta, hogy tegyük uralkodóvá a munkásosztály tudományos világnézetét hazánkban.” [63] A Világosság c. folyóiratot jelölték ki az egyház elleni agitációs munkára. [64] Stratégiájuk középpontjában a káderpolitika állt. A reakciós egyházvezetők helyébe kizárólag lojális lelkészek kerülhettek. Ezt szolgálta az 1951- és 1957-es törvény. Elképzelésük az volt, hogy ezek a vezetők azután fellépnek saját egyházuk reakciós elemeivel szemben. Ezeket a vezetőket és a haladó papokat választották meg különböző társadalmi szervezetekbe. Kijelölt szervezetek voltak: az Országos Béketanács és a Hazafias Népfront. Magas egyházi tisztséget betöltők országgyűlési képviselők is lettek a párt akaratából.

Az állam a békepapok mellett különös szerepet szánt az egyház külügyi munkájának, mivel ezzel "hozzájárulnak a Magyar Népköztársaság nemzetközi tekintélyének növeléséhez." [65] Az egyházak aktívabb külügyi munkájához az ÁEH útján külön anyagi fedezetet biztosított a kormány. [66]

1967-ben az ÁEH vezetőinek bevonásával került sor arra a vitára, melyben elemezték az egyházak helyzetét. Fontosnak tartom egyházunk megítélésének szempontjából Straub „elvtárs” véleményét megemlíteni, mivel párttagként fogalmazza meg az egyházak hozzáállását a fennálló hatalmi, politikai és ideológiai rendhez. "Az ellentétes ideológiai alapon jelentkező egyházi, politikai lojalitás mögött más és más megfontolások /politikai/ húzódnak meg. A modern egyházi reakció is az "együttműködés" során fejti ki tevékenységét. Két főbb csoportja van: a, Akik személyükben politikai lojalitást mutatnak ... a népfront támogatásában, de azt nem viszik át az egyház területére. Álláspontjuk: tiszta ige, evangélium hirdetése politika nélkül A teológia, az egyház ne támogassa politikailag a marxizmuson felépülő szocializmust. b, Akik a szocializmust átmeneti formának tartják és még a szolgáló egyház koncepcióját is az egyház jövőbeni társadalmi uralmának előkészítésére használják fel, a szocializmus utáni keresztyén társadalom előkészítésén dolgoznak politikai, etikai, békepolitikai stb. kérdésekben az egyházi kezdeményezés átvétele útján." Mindezek megzavarták az őszintén lojális egyházvezetőket, akiknek ellenállása csökkent az egyház belső reakciójának letörésében,

sőt segítik egyes reakciós elemek előtérbe jutását.[67]

Megdöbbenő az elemzés, de sokat mondó. Igenis volt ellenzék és láthatatlanul is működött.

1983-ban tényként rögzítették, hogy a "vallásos tömegek elégedettek egyházpolitikánkkal.... a papok többsége ... elvi döntés alapján vállalja a politikai együtt működést"[68] Az itt leírtaknak a 80-as évek eseményei már ellentmondottak, legfőképpen pedig az 1990 után történtek. Az 1983-as értékelés hangnemében is változás következett be, igaz elismeri, hogy sikerült hosszú évtizedek munkájával elérni, hogy "az egyházak közvetlenül már nem befolyásolják közéleti viszonyainkat,... a család körében kárpótolják magukat, és erősödő tevékenységükkel közvetett hatást gyakorolnak társadalmi életünkre, különösen morális, kulturális és szociális téren."[69] Micsoda elismerés lelkészeinknek, akik nem fáradtak meg, nem adták fel Krisztus követését. Megtiporva, megnyomorgatva, gettóba szorítva, de hitükben szilárdan megálltak. Ez az elemzés jól látja az egyház munkájának kiszélesedését: nemcsak a család, de a fiatalok és a nők körében is növelték hitéleti tevékenységüket, és egyre szaporodtak a kisközösségek, sőt kritikusan szóltak a válásról, az abortuszról, az alkoholizmusról, és az öngyilkosságról. Az új hang, az új szemlélet az állam politikájában így szólal meg: "... a kis közösségek kialakulása és fejlesztése. Az egyházak megélenkült szociális, karitatív tevékenysége - az ellenzéktől eltérően - a politikai együttműködés jegyében társadalmunk érdekeit is szolgálja."[70] – s ennek nagyobb társadalmi hasznát látták, mint egyházi hasznát. Innen érthető, miért kapott többek között zöld utat egyházunk társadalmi missziója, de még mindig kontrol alatt. A hatalom döntötte el, hogy mit enged meg az egyháznak, s az nem az egyház szabad választása volt. Szabadabb utat kapott, de tudni kellett élni a lehetőségekkel. Részben Bartha Tibor (1986-ig püspök), de inkább Tóth Károly használta ki ezt egyháza számára (missziók, konferenciák, ösztöndíjak, evangélizációk). Megerősödött a felelősségtudat az egyházért, a nemzetért határon innen és túl, a fogyó népességért, a deviánsokért, valamint megindult a tudatos, irányított nevelés, foglalkozás a presbiterekkel, a lelkészekkel, az ifjúsággal és részben az értelmiséggel. Az ökumenében erősödött a kapcsolat a hazai egyházakkal, főleg a római katolikus egyházzal (ez már Bartha püspök idejében elkezdődött, Tóth püspök még szorosabbá tette).

Amíg egyik oldalon az egyház azonnal kihasználta az adódó lehetőségeket, addig a másik oldalon megszületnek azok az elismeréssel teli írások (tisztelet körök), melyek a felszabaduláshoz, az Egyezmény megkötéséhez, a népfront vagy pártkongresszus köszöntéshez kapcsolódtak. Az állam és egyház viszonya irányultságának változásában meghatározó helyet foglal el Tóth Károly püspök 1987-ben, a Zsinati Tanácson elmondott elnöki beszédének egy része: "... nem változhatatlan és érinthetetlen az Egyezmény."[71] Merőben más hang volt ez, mint az eddigiek. Egy új egyházi korszak kezdetét jelentette, azt, hogy meg lehet változtatni, ami eddig változtathatatlanak tűnt. Igaz lesz, hogy a szocializmus és a szolgálat teológiája csak átmeneti állapot.

Tóth Károly püspöksége idején elhalványult a szolgáló egyház emlegetése, sőt a 80-as évek végére a béketeológiája is, és helyükbe léptek: az evangélizáció, a lelki és a gyakorlati munka. A marxista ideológusok is belátták 1987-re, hogy "a vallás nem csupán a történelmi múlt ideológiai maradványa, hanem a vallás a társadalmi szükségletek kielégítésén nyugvó folyamat, ezért elmúlását nem lehet rövid időre prognosztizálni."[72] Az egyházak és Magyarország politikai reformfolyamata címmel tartott előadást Tóth püspök 1988. december 2-án Arnoldsheimben az "Európa - álom és valóság " című konferencián. Itt kiemelte, hogy 1956 után óvatos rész-reformot hajtott végre a párt az egyházpolitikában, s a 45 utáni időszakot a következőképpen szakaszolja: a sztálini

időkre, amikor a Tiltás; az elő-reformok idejére, amikor a Tűrés volt jellemző; valamint a jelen, amikor a hatékony reformok során a Támogatásnak kell megvalósulnia.[73] Fontosnak tartom megjegyezni, hogy nagy bölcsesség, Istentől kapott látás kellett ahhoz, hogy egyházunk vezetői, de minden tagja meglássa, hogy mi az a tűrés határ, ameddig elmehettek a mindennapi munkavégzésben.

A második és a harmadik korszak főbb eseményei:

1963-ban az MSZMP hozzájárult, hogy egyházunk 1964-ben zsinatot hívjon össze, melynek egyik fő feladata az 1567-es zsinat 400. évfordulójának megünneplése volt.[74]

1967-ben elkészült az új törvénykönyv és az új bibliafordítás, és megjelent a Jubileumi Kommentár. Mind a Kommentár, mind az 1963-tól működő országos szakkonferencia a lelkészek munkáját hivatott segíteni. A diakóniai munkát a 15 otthon jelentette, melyből 9 öregotthon, 6 pedig szellemi fogyatékos beteg gyermekek otthona. Az állam ez működését engedte, hiszen az ott lakókban "kárt" már nem tehetett az egyház, vállukról pedig levette ezt a nem kis terhet. Az egyház közéleti tevékenysége és nemzetközi munkája ugyanolyan intenzitással folyt, mint az előző években. Bartha püspök különböző tisztségeket töltött be: az EVT-ben 1958-83-ig KB tag, az RVSZ-ben 1961-77-ig VB tag, és a KBK alelnöke 1964-78-ig.

1968. december 31-ével lejárt az egyházunknak járó államsegély. A kormány az államsegély folyósítása mellett döntött a következő indoklással: " ... megszüntetése, vagy nagyobb mérvű csökkenése az állam és az egyházak közötti normális viszony alakulására károsan hatna, ... politikai céljainkkal összhangban, annak megvalósítása elősegítésére adjuk." [75] Ez rövid, nyílt beszéd volt.

1972-ben indulhatott el a Doktorok Kollégiuma, mely lehetőséget biztosított a lelkészek közös, tudományos munkájára.

1976. az evangélizáció megindulásának az éve, s ehhez a Zsinat tanulmányi anyagot készített.

1978-ban kezdődött meg a Teológiákon a levelező oktatás, hogy enyhítse a lelkészhiányt, s ezt volt hivatva szolgálni az 1981-es Zsinati döntés is a nők teljes körű egyházi szolgálatáról.

Tanulmányi munkák jelennek meg: 1975. istentisztelet, 1977. gyülekezeti diakónia, 1980. Presbiteri Kézikönyv és Hirdesd az igét címmel az igehirdetők kézikönyve, s 1981. Új Ágenda.[76]

1985-ben volt a női lelkipásztorok első szentelése, és elkészült a lelkészi állásokra történő jelölések szabályzata. (Ez biztosította a gyülekezetek szabad lelkészválasztását.)

Elindult a lelkészképzés reformja, növekedett a külföldi ösztöndíjasok száma, s hazánkba is több külföldi hallgató érkezett Teológiáinkra tanulni.

1980-81-ben rendezték meg először a kerületi ifjúsági és presbiteri konferenciákat – 1982-ben a balatonszárszói értelmiségi konferenciát -, melyeket azóta évente megtartanak. Témájuk volt: az aktuális egyházi-társadalmi helyzet, hol van és mi az egyház felelőssége, cselekvési lehetősége (presbiter, keresztyén értelmiség felelőssége, népesedés, keresztyén erkölcsi normák: abortusz, házasság, deviánsok, nemzet, határon túli

magyarság megsegítése, Biblia-misszió).

Megindultak a kísérletek a régi ifjúsági egyesületek újjáélesztésére, azonban az 1988. évi állami új egyesületi törvény előkészítésénél be sem vették a vallási, egyházi egyesületeket.[77]

A társadalmi misszió kiépülése:

1981-ben létrejött az izákosmentő misszió, 1983-ban a kallódókat (főleg drogosokat) mentő misszió, 1984-ben a telefon lelkipozozás, lelki segély, 1987-ben a cigánymisszió, 1988-ban a lepramisszió, majd 1989-ben a házasság és családsegítő misszió, a börtönmmisszió, és a mozgáskorlátozott, valamint a siket-és vakmisszió.

1987-től a gyülekezetekben is végezhető a hitoktatás.

A 80-as évek végén megalakult az ökumenikus evangélizációs missziói munkaközösség Tahiban.

A külföldi egyházak (főleg holland, német, svájci és amerikai) testvéri szeretete, segítsége sok formában (könyvek, ruhák, pénzbeli támogatás) erősítette a lelkészek, a gyülekezetek tagjainak hitét; nincsenek egyedül, tudnak róluk, számon vannak tartva.

1977-ben először Budapesten, 1984-ben pedig Debrecenben nyílt meg Protestáns Könyvesbolt. 1989-ben és azt megelőzően évente 30-35 új könyv jelent meg, a Biblia kiadás évi 30-ról 120 ezerre emelkedett.

1989-ben visszakapta egyházunk a Budapesti Baár-Madas Gimnáziumot.[78]

Ezek a tények egyházunk, gyülekezeteink életképességét mutatják.

A következő szám adatok tükrében lehangoló képet látunk a református egyházzól: 1949-ben gyülekezeteinkben 2 millió református élt, 1987-re ez a szám kb. 1,5 millió lett. Gyülekezeteink száma 1987-ben: 1618 önálló, vagy anya gyülekezet és 1655 szórvány gyülekezet, melyeket mintegy 1200 lekipásztor gondoz. Az államosításkor a 4500 egyházi iskolából 1117 volt református, 1989-ben már csak 4.[79] Csökkent a házasságkötések, keresztelek száma, és még ennél is drasztikusabban a konfirmandusoké, ami a megkereszteleknek kb. 1/4-ét vagy 1/5-ét jelentette.

A szomorú változás okait sok mindenben kereshetjük: elesett, megtiport mivoltban, a marxista ideológiában, a szolgálat teológiájának megvalósulásában, a kollaborálásban, gyenge hitünkben, vagy netán a szekularizációban.

Az állam és egyház közti kapcsolatban való részvétel szerint az alábbi csoportok jöttek létre:

Volt, aki együttműködött, ideológiát, teológiát gyártott és ebből pozíciót és anyagi hasznot húzott (elenyésző a számuk, pozíciójuk annál nagyobb);
Együttműködött és ezért pozíciót vagy kisebb előnyöket kapott;
Együttműködött, de csak a külsőségekben. Eljárt népfrontos vagy papi béke ülésekre, de azok nem hatottak rá, az egészet átmeneti rossznak tartotta (ezek száma a legnagyobb);
Volt, aki ellenállt: a.) aktív, hangot adott nem tetszésének, főleg egyházi körökben, b.) passzív, nem kritizált, távol tartotta magát a "hivatalosoktól" gyülekezeti munkáját jól

végezte.

Megfogyva bár, de élt az egyház. A lekipásztorok többsége a kontraszelekció ellenére komolyan vette Istentől rendelt küldetését, és mindig kereste, hogy mi az, amit még megtehet a gyülekezetéért, kijátszva az adott játékszabályokat, kereteket. Ravasz püspök 1960-ban így látta az egyház helyzetét, mely a későbbi időkre is állt 1990-ig: "Feladatunkat ma ebben látom: fel kell építeni az élő gyülekezetekből a megújult egyházat, s amíg az ilyen egyház megépítését a közhatalom gátolná: vissza kell húzódnunk a gyülekezet láthatatlan funkciói közé. ... megújulhat belőle a jövő magyar református egyháza." [80]

1989-ben, a VIII. Zsinat záróülésén Tóth püspök összegezte az elmúlt időszakot, kritikát gyakorolt és a változások előtt álló egyház feladataira tekintett. Hálát adott a mindenható Istennek, hogy a reformátusokat felhasználta az Ő országának építésében minden engedetlenségük, bűneik, mulasztásaik ellenére. Töredelmes bűnvallást tett az elkövetett bűnökért és reménységgel tekintett a jövő felé, melyben "Isten érdemtelenségünk ellenére is új utakat nyit szolgálatunk előtt." [81]

Mást nem mondhatok. A Mindenható Isten mindannyiunkat megítél, Ő, aki a szívek és a vesék vizsgálója. Mi kevesek vagyunk, csak próbálkozunk, mert érezzük a felelősséget, s remélve, hogy a mi munkánkkal is előbbre megy a világ, segíthetjük a tisztánlátást, a dolgok helyzetét.

2004. Budapest, november

[1]Török István, A pusztai vándorlás földje előtt, RL, 1989. VI. 31. 5.o.

[2]Gombos Gyula, Szűk esztendő, A magyar kálvinizmus válsága, Occidental Press, Washnigton DC. 1960.

[3]Szolgáló egyház teológiájáról legtöbbet publikálók: Victor János, Békefi Benő, Bereczky Albert, Kocsis Elemér, Bartha Tibor, Jánossy Imre.

[4]1953 Berlin, 1956 Lengyelország és Magyarország, 1968 Csehszlovákia, 1981 Lengyelország.

[5]Ravasz igehirdetése 1945. február 11-én a Bp. Kálvin téri gyülekezetben, alapige, Galata 6. 1-10, 25. o. in.: Válogatott írások 1945-1968, EPMSZ, Bern, 1988. 23-27. o.

Ravasz László 1945. januári igehirdetése, kézirat, Ráday Levéltár, Ravasz kéziratok.

[6]Bűnbánati igehirdetések:

Szabó Imre Bp. fasori esperes bűnbánati prédikációkat tartott 1945. február 4-én március 4-én és 18-án.

A DMRE-ben 1945. június 4-10-ig bűnbánati, evangélizációs hetet tartottak.

A Zsinati Tanács 1945. május 9-i ülésén tett vallást az egyház bűneiről.

A négy egyházkerület 1945 augusztusában közös nyilatkozatot adott ki.

[7] Jos Colijn, Wer Mag wider Uns Sein? Kampen, 1992. in.: Bogárdi Szabó István,

Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között, Debrecen, 1995. 22.o.

[8] Bölcskei Gusztáv, A legújabb kori egyháztörténetünk áttekintése (1948-1990), in.: A MRE története, Sárospatak, 1999. 155-158.o.

[9] Bogárdi Szabó, i.m. 23.o.

[10] Glatz, A mi egyházaink, História, 1991/6. 2. 63-65.o. in.: Bogárdi Szabó, i.m. 22.o

[11] Kocsis Elemér, Teológiai gondolkodás egyházunkban, Studia et Acta, V. Bp. 1983. 563-565.o., A MRE történetéből, 1867-1978. RE. 1984. február, 2. sz. 47.o.

[12] Kocsis, i.m. 571.o., RE, 1984/2. 47.o.

[13] Kocsis, i.m. 572-585.o.

[14] Bogárdi Szabó, i.m. 24.o.

[15] Az Országos Református Szabad Tanács létrehozója a Magyar Reformátusok Ébredés mozgalma (Békefi, Bereczky vonal), mely 1946. augusztus 14-16-ra, Nyíregyházára, egy konferenciára hívott össze az evangélizáció és az egyház „reformációja” ügyében. Elnöknek Bereczkyt, főtitkárnak Békefit választották meg. Tgajai között voltak: Kovács Bálint (KIE), Deme László (MEKDESZ), Victor János. Bán István, Az arctalan szolgák, kézirat, 48-49. o.

[16] Bán, i.m. 48-49.o., Kádár Imre, Egyház az idők viharában, Bp.1957. 158.o.

[17] Bereczky, Makkai, Karácsony S., Fekete Sándor, Hajdú Péter, Finta, Békefi.

A III. Országos Református Szabad Tanács összejövetelén, 1947. augusztus 19-21-ig, tárgyalták a keresztyénség és a marxizmus viszonyát. Ekkor többen kiléptek a mozgalomból, élén Bereczky Albert. Bán, i.m. 46.o., 49. o.

[18] Révész Imre, Debreceni Protestáns Lap, 1946. 17-18. o. in.: Barcza, Az 1944/45-ös események és Révész Imre jelentősége, 153-154.o.

[19] Bogárdi Szabó István, Egyházvezetés és Teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között. Debrecen, 1995. 15. o. és Ravasz László, Emlékezéseim, Bp. 1992. 394-396. o. A 60-as években írja, hogy igazi munkát csak a gyülekezetekben lehetett végezni. „Az élő gyülekezet elbírja a halott egyházat. ... minden egyes gyülekezet, amennyiben az igaz egyház ismertetőjegyeit hordozza, már egyház.”

[20] Dobi István és Veres Péter református vallásúak voltak.

[21] A leszámolást Lázár Andorral, a DRE főgondnokával, a Zsinat világi elnökével kezdte Rákosi, akit a pártvezér azzal vádolt, hogy köze volt igazságügy miniszterként (1932-1938) az ő bebörtönzéséhez. Lázárt 1948. április 1-jén letartóztatták és egy napig fogva tartották az Andrassy út 60-ban. Nem maradt fenn, hogy mi történt ezen a napon. Másnap, április 2-án Lázár Andor beadta lemondását. Pap, Tíz év és ami utána következett 1945-1963, EPMSZ, Bern, 1992. 59. o. és Ladányi , Vázlatos történeti áttekintés a magyarországi református egyház közelebbi múltjáról, Valóság, 1994/ 1-30.o.

[22] Ravasz lemondásában szerepe volt Bereczky és Victor János 1948. április 1-jei, ill. Bereczky és Karl Barth április 4-i látogatásának Ravasznál, ill. Ravasz, valamint püspök társai, Makkai, Bereczky és Péter János jelentek meg Tildy Zoltán köztársasági elnöknel április 8-án.

Péter János április 11-én közölte Ravasszal, hogy Rákosi követeli Ravasz azonnali távozását. Ravasz Rákosival április 14-én találkozik, személyesen akart beszélni vele, nem küldöncök útján. Részleteket nem ismerünk, végül Ravasz nem tudja megvárni az őszi közgyűlést, május 11-én lemond. in.: Ladányi, i.m.,

A már említett egyházi és világi személyeken kívül Barth Károly is részese volt Ravasz lemondásának. 1948 tavaszán Magyarországon tartózkodott, s támogatta Ravasz elmozdítását. Később, az 1956-os forradalom után önkritikát gyakorolt, s belátta, hogy rosszul informáltak és rosszul ítélte meg Ravasz helyzetét. Barth Károly Péter Jánost támogatta. Ravasz szívesebben látta volna Muraközyt, vagy Szabó Imrét a püspöki székben. in.: Pap, i.m. 60-61, 67, 379.o

[23] Ravasz 1948. április 28-án Egyetemes Konventi lelkészi elnöki tisztéről, április 30-án Zsinati lelkészi elnöki tisztéről, május 11-én a DMRE püspöki tisztéről mondott le. 1953 február 8-ig lehetett a Bp. Kálvin-téri gyülekezet lelkésze, ekkor nyugdíjazták. in.: Ladányi, Valóság

[24] Kiss Roland volt belügyi államtitkár segítette Bereczkyt a püspökké választásában. Az ellenjelölteket személyesen győzte meg, hogy lépjenek vissza a jelöléstől.

[25] Nem csak azért nem fogadta el a főgondnoki tisztet Kardos János, mert beiktatása ütközött Ordass Lajos tárgyalásának időpontjával, de azt is tudta, hogy Rákosi nem őt, hanem Kiss Rolandot akarja főgondnoknak. Kiss Rolandnak megalázó volt a választási huzavona, de Rákosi jelölte ki az útját. 1956-ban írt lemondó levelében (október 31.) konkrétan megírta, hogy nem Rákosi döntött az ő egyházi szerepéről, olyannyira, hogy Rákosi főgondnoki székfoglaló beszédét bekérte és azt Losonczy Gézával ellenőriztette, aki bele is javított. in.: Pap, i.m. 336. o. Rákosi 1949-ben már ejtette Kisst, mivel nem értett egyet Péter János püspökké választásával.

Lásd még: Ladányi, Valóság, Pap, i.m. 75-80. o. és Kardos István, Dr. Kardos János 1894. augusztus 16 - 1959. november 12, London, 1989, kézirat, Apám. Dr. Kardos János, Visszaemlékezésem, London, 1989. kézirat.

[26] MRE Zsinati Levéltára (MREZSL), 2.a. 301-302. doboz

[27] Pap, i.m.65.o, A szakbizottság tagjai voltak az 1948. július 21-i tárgyaláson az egyház részéről: Bereczky, Enyedy Andor, Győry Elemér, Szentpéteri Kun Béla, Benkó Ferenc, Matolcsy Sándor, Karácsony Sándor, Papp Ferenc és Gaál István, Ilosvay Ferenc, Nagy Béla, Nagy Lajos, Ványi Ferenc, Kiss József, Tóth Lajos, MREZSL, 2.a. 302.

Az 1948. XXXIII. tc. kimondta az egyházi iskolák államosítását.

[28] Az Egyezmény szövegét közli: Magyar Közlöny, 1948. október 9. 227. szám.

Pápa, Sárospatak, Budapest és Debrecen tarthatta meg Theológiáit és gimnáziumait, a két utóbbi leánygimnáziumait is. A két Tanítóképző Sárospatakon és Debrecenben

működhetett tovább.

Révész Imre az Egyezményt aláíró püspök 1949. szeptember 1-jével lemondott minden egyházi tisztségéről, sőt lelkeszi jellegéről is.

[29] Vallástanítással kapcsolatos panaszok a református egyházban, 6043/1949. konventi szám, MREZSL, 51. Kiss Roland fond, 2./10.

[30] Magyar Közlöny, 1.101-11-1-1/1950 (IX.15) V.K.M. sz. rendelete, 1950. szept. 15. 159. sz. 2.4.5.6.§.

[31] Többek között a következő egyesületeket oszlatták fel: Bethania, KRE, KIE, MKLENSZ, SDG, MEKDESZ, MESZ, ORELE, ORPSZ, ORTE, Vakok Világossága Társaság. A legtöbb egyesület anyaga megtalálható a MREZSL-ban.

[32] Horváth E, A Bethesda kórház története, in.: Ministerio, Esztergom, 1987.

[33] MREZSL, 51. fond, 6. 28/7, Presbiterválasztás Makón, újság cikk másolat, Viharsarok 1953.II.1., és MREZSL, 51. fond, 6. 28/6. „Csathó Kálmán nagyvarsányi pap, a béke kétszínű ellensége akadályozza a szövetkezet fejlődését. újság cikk másolat, Szabolcs-Szatmári Néplap, 1953. I.14.

[34] Az egyházi földek vételárát 20 év alatt akarták kifizetni az egyházközségeknek úgy, hogy minden 5. évben 20%-ot adnak, kivéve az elsőt, akkor 40%-ot. 1949/8448. Pü.m. Kossa István, Pü.m. levele Balogh Jenőhöz és Bereczky Alberthez, TtREL, I.27. Kormos 42. doboz, 10. tétel.

[35] Missziói Szabályrendelet, 110/1952. V. sz. Egyetemes Konvent, jkv. 1952. II. 29. és RE, 1952. 5.sz. 6-8.o.

[36] Többek közt dr. Tussay János pocsaji lelkipásztor felterjesztése, melyet Farkas Pál esperes bírált el. TtREL, 1.31q, Debreceni Egyházmegye iratai, 3. doboz, 54-59.

[37] 1951. június 17. Bm. közleménye a kitelepítésről,

Nem alkalmazott lelkipásztorok: Morvay István élelmiszerüzletben kapott eladói állást, Borbély Béla földet bérelt, hogy családját eltarthassa. Negyven missziói lelkipásztort bocsátottak el. Bán, i.m. 11-12.o

[38] Magyar Közlöny, 1951. május 19. 77. sz. 436-437. o., 1989. 14.sz. törvény szüntette meg.

[39] MSZMP KB PB 1983. II.15-i határozata egyházpolitikánk néhány fontosabb kérdéséről, 6.o. MOL, XIX-A-21-e-1957-1988. 3.d. Párthatározatok

[40] Magyar Közlöny, Bp. 1957. III. 24. 35. szám, Népköztársaság Elnöki Tanácsa, 1957. 22. törvény, 2.3.§.

[41] Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, 18/1959 (V.6) rendelet, Magyar Közlöny, 1959. április 6. 36. sz. 236. o. 2.3.4.§.

[42] 23/1971. (VI.2) Kormány rendelet, 2.§., ÁEH elnöki rendelkezése, 1971, X.15. MOL

XIX.-A-21-e, 4. doboz.

[43] 1951. július 17-én Péter János püspök és Finta István konventi főtanácsos az ÁEH-ban történő megbeszélésen kapják ezeket feladatuk. A Tiszáninnyi Ref. Egyházkerület 1952-57-ig nem létezett. Nagyobb részét a Tiszántúli Ref. Egyházkerülethez csatolták.

[44] A Tiszántúli Ref. egyházkerület Kerületi Békebizottság munkaterve (Lelkipásztorok hazafias nevelése és szolgálata) gép, 3. o. TtREL, I. 2.39.

Lelkésztovábbképző tanfolyam, Berekfürdő, 222.o. 1954. nov. 3. „... fel is adta Isten a leckét a Hazafias Népfront felé forduló feladatunkban...” TtREL, Kormos László feljegyzései, 1953-1963, 18 KK. gép

[45] Országos Béketanács tagjainak jelölt személyek listája 1959-ben, többek közt: Bartha, Bereczky, Huszti Kálmán, Mezey Gy. Loránt, Keken András, Bersztóczy, Horváth Richárd, Hamvas Endre) TtREL, I. 2.39. doboz 1-5. o.

[46] Péter János, Ökumenikus szolgálataink az 1954-es nagygyűlések előtt. RE, 1953. okt.1. 10-12. o., Péter, Szolgálatunk az egyetemes keresztyén életben, RE 1953. május, 1-15. o.

[47] Horváth János jelentése a pártvezetés számára 1952. december in Pap, i.m. 320-325.o.

[48] Bán, i.m. 5.o.

[49] Szabó Imre esperest a Bp. faszori gyülekezetből 1951-ben Bujra helyezték, Pap Béla karcagi lelkipásztort pedig a Zsinat ülése előtt egy nappal az AVH letartóztatta és négy és fél évi börtönt kapott, mert az 1951-es Zsinaton az iskolák államosítása és az új tisztségviselők titkos megválasztása került tárgyalásra. A legnagyobb ellenzék Szabó Imre és Pap Béla voltak., Pógyor Istvánt a KIE vezető emberét 1951-ben államellenes összeesküvéssel letartóztatták, 15 évre ítélték, de a kínzások miatt 1953-ban a börtönben meghalt. Bárczay, Sorsok a Református Egyházban, EPMSZ, Bern, 1989. 14-16. o., Kiss Réka, Az 1951-es KIE per és utóélete, Confessio, 2004/2. 102-111. o.

[50] idézi Barcza, i.m. 176.o. , kézirat, Sárospataki Nagykönyvtár Kézirattára, 14,596.

[51] Ravasz, Válogatott írások, 1945-1968. EPMSZ, Bern, 1988. 314.o.

[52] Ravasz, i.m. 269-273.o.

[53] Teljes szöveget közli, Confessio, 1989. 2.sz. 118-121.o., bővebben pap, i.m. 193-195. o., Hitvalló Nyilatkozat szövege, www. parokia, net 1-4.o., aláírták: Bárczay Gyula, Debreczeni István, Dizsery Sándor, Hegedűs Loránt, Molnár Miklós, Németh Géza, Pánczél Tivadar, Pásztor János, Szabó Zoltán.

[54] Pap, i.m. 335-343. o.

[55] RE. 1957. 25.sz.

[56] A Művelődésügyi Minisztérium ügyköréről szóló 1045/1957 (IV.25) sz. kormányhatározat szerint az ÁEH feladatai közé tartozik „ az egyházak külföldi

- kapcsolatainak koordinálása”. Barcza, Az 1956-os forradalom megtorlása a MRE-ban, Confessio, 1994/ 1. 90-103. o., 2.63-78. o.
- [57] Gulyás Lajos, Barcza, i.m. és Kövy Zsolt Gulyás Lajosról írt könyvének adatai.
- [58] Bővebben, Barcza, i.m., és Bán, i.m.
- [59] Az állam és az egyház közötti együttműködés elvi alapjai, MOL XIX-A-21-e, 1950-1988. 4.doboz
- [60] MOL, XIX-A-21-e, 1957-1988. 3. d., 77. sorszám, 3. o.
- [61] MOL. u.o. 1968. 1. o.
- [62] MOL. u.o. 1983. 5. o.
- [63] u.o. 4.o.
- [64] MOL. u.o. 49. sorszám, 00-2-1/b/1965.
- [65] MOL. u.o. 1973. 2. 7.o.
- [66] MOL: u.o. 1973. 8.o.
- [67] Bán, i.m. 63. o., MOL XIX-a-21-d-002a-3/d (39 d)
- [68] MOL.u.o. 1983. II.15. 1.o. 151. sorszám
- [69] u.o.
- [70] MOL. u.o. 1983. 10.o.
- [71] Tóth Károly elnöki beszéde, Zsinati Tanács jkv. 1987. december 3-4., Egyház és társadalom Confessio, 1988/1.
- [72] Poór József, A mai vallásosság marxista szemlélete, Világosság, 1987. május in.: Tóth, i.-m.
- [73] Tóth, Az egyházak és Magyarország politikai reformfolyamata, Confessio, 1989/2 8-12.o.
- [74] MOL. XIX-A-21-e 1957-1988. 3.d. 38.sorszám, 0049-2/1963.
- [75] MOL. u.o. MSZMP KB tájékoztató,1968. szeptember 30. 3.o.
- [76] Bartha, Szolgálatunk időszerűsége és távlatai, RE, 1981. május, 99-102.o.
- Kocsis, i.m. 595-596.o.Mike Judit, 30 éves a Doktorok Kollégiuma, RE, LV. évf. 3. sz. 2003. március, 61-62. o., Csohány János, A Doktorok Kollégiuma előtörténetéből, RE, 2003. június, 30-32. o.
- [77] MOL. XIX-A-21-e. 001-7-1988. 206. sorszám, MSZMP PB, 1988. március 1. 3. d.

[78] MOL. u.o. 88. sorszám, szertartások, 84. sorszám, 1970. II. 18. KB állásfoglalása és 156. sorszám 002-6-1984.

Tóth, Elnöki beszámoló a VIII. Budapesti Zsinat záró ülésén, RE. XLI/3. 1989.III. 49-53. o.

1981. I. tc. nők teljes jogú szolgálata, Presbiteri és Ifjúsági Konferenciák, Zsinati Tanács jkv. 1981. 51-52. o., 146-148.o. MREZSL,

[79] Bölcskei, i.m. 158-166. o.

[80] Ravasz, Emlékezéseim, Bp. 1992. 397. o.

[81] Tóth, Elnöki besz, 51.o.